

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A COMUNITĂȚII SLOVACE DIN NĂDLAC

Mihai HUSZARIK

Nadlac is a small town at the Romanian border with Hungary. The main particularity of this town is its ethnic diversity. This particular town is largely known as the metropolis of Romania's Slovak community. Nadlac as well as the whole region have a complex historic and demographic back-ground. Its political, social or demographic evolutions were always influenced by the regular or irregular flow of historical events. By following the demographic evolution in the area, one could understand a lot about the ups and downs of this region.

Key words: Nadlac, demography, Slovak, Romania, Austro-Hungary, evolution, migration

1. Evoluția demografică a orașului Nădlac

A afla și a estima numărul slovacilor care trăiesc în diaspora europeană nu este o misiune ușoară. Este greu de estimat pentru că datele oficiale care se referă la etnicii existenți într-o țară sunt analizate din perspective diferite...pe de altă parte, unele țări nici măcar nu fac o numărătoare separată a minorităților etnice...¹

Datele demografice existente până în anul 1918 nu pot fi considerate perfect valabile, datorită fundalului istoric existent la acea vreme în cadrul Austro-Ungariei. Cu toate acestea, aceste date, coroborate cu datele bisericesti, ne pot da o imagine de ansamblu asupra comunității slovace din Nădlac. Aceste date demografice sunt foarte importante pentru oricine dorește să înțeleagă evoluția demografică, socială, etnică, economică, culturală ori de alt fel a unei comunități atât de diverse și complexe precum este cea din Nădlac.

¹ J. Sveton, *Slovaci v Europskom zahraniči (Slovacii în diaspora europeană)*, Slovenska Akademia, Bratislava, 1943, p.5.

Romanoslavica LI, nr.4

În cei aproximativ 200 de ani de dăinuire pe teritoriul pe care și-au întemeiat noile așezări, slovacii din România au cunoscut o evoluție ascendentă.¹

Precum orice comunitate care este strămutată dintr-un loc în altul, în cadrul Imperiului Habsburgic, și slovacii nădlăcani au beneficiat de o serie de favoruri din partea autorităților imperiale. Data colonizării Nădlacului de către primele familii slovace este cea de 24.4.1803. În acea perioadă aici trăiau deja comunități de români și sârbi. Primul grup de coloniști a numărat aproximativ 200 de familii, însoțite de un preot precum și un învățător.²

Dacă în anul 1803 sosesc în Nădlac 200 de familii slovace (L. Hann, D. Zajac, 1853), numărul lor putea fi de aproximativ 800-1000 de persoane. Imediat după venirea lor, în Nădlac s-au strămutat aproximativ 600 de persoane din Stamora, precum și din Banat (anul 1805).³ Astfel, putem să analizăm evoluția comunității slovace din Nădlac atât politic, cât și demografic, delimitând o primă perioadă de la așezarea primilor coloniști până în anul 1867.

Este perioada în care ei se consolidează economic în cadrul Imperiului Habsburgic.⁴ Premisele de dezvoltare economică foarte bune pe care le-au avut slovacii nădlăcani le-au dat posibilitatea să importe în cadrul comunității capacități intelectuale, preoți ori învățători, care au putut să anime viața comunității prin diferite activități organizate de aceștia, precum și să scrie monografiile ori articole de alt gen despre comunitatea în care își duceau traiul. Acest detaliu este foarte important pentru o comunitate care dorește să prindă rădăcini la o așa mare depărtare de plaiurile natale.

Rolul celor doi nu trebuie văzut doar ca simplu învățător ori simplu preot. Aceștia jucau multiple roluri în „organigrama” societății. Spre exemplu preotul ori nevasta sa dădeau deseori sfaturi medicale proaspeților părinți care veneu să-și boteze copiii. Perioada celei de a doua jumătăți de secol al XIX-lea era o perioadă în care sporul natural al slovacilor nădlăcani a luat avânt, de aceea sfaturile date de către preot ori preoteasă cu privire la îngrijirea nou-născuților erau de foarte bun augur pentru părinți, având în vedere și rata ridicată a mortalității infantile (relatarea Anei Huszarik, țărancă, 72 de ani, Nădlac).

¹ C. Pădureanu, I. Bolovan, *Căsătorii mixte în Transilvania Secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2005, p. 275.

² O. Stefanko, *200 rokov zivota Slovakov v Nadlaku*, Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nădlac, 2003, p. 82.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 275.

Învățătorii erau motorul vieții culturale nădlăcane. Aceștia organizau piese de teatru ori alte activități culturale dedicate locuitorilor Nădlacului. Acest proces de quasi-emancipare a slovacilor nădlăcani nu a fost unul spontan, ci a înflorit odată cu evoluția demografică a Nădlacului. La fel ca alți slovaci din aceste ținuturi, și slovacii din Nădlac și-au adus cu ei în anul 1803 un învățător. Primul învățător care a activat la Nădlac s-a numit David Samec (1803), după acesta urmând Samuel Valentiny (1803-1822). Primele valuri de coloniști au fost de obicei de religie luterană, aceștia construindu-și școli care aparțineau de Biserică. În cazul Nădlacului a existat și o școală greco-catolică slovacă, în zona Viile Vechi, unde s-au așezat coloniști slovaci de religie greco-catolică.¹

Periada 1900-1918 a fost probabil cea mai importantă perioadă din istoria comunității slovace din Nădlac. Dezvoltarea economică și demografică a Nădlacului a fost una pozitivă și progresiv ascendentă. (vezi tabel). Dacă e să comparăm populația Nădlacului cu a Sucevei spre exemplu la nivelul anilor 1900, vom sesiza că Nădlacul avea o populație mai ridicată decât cea a Sucevei. (date demografice). Cu toate acestea Suceava a avut parte de o altă dezvoltare în secolul al XX-lea, datorită unor motive pe care nu le voi enumăra, deoarece cred că nu sunt relevante în acest caz.

Nădlacul a fost, la 1900, a zecea comunitate/ așezare, ca marime, locuită de slovaci din lume. De aceea și importanța Nădlacului în întreg tabloul problematicei slovace din Imperiul Austro-Ungar era una foarte mare. Liderii comunității nu erau doar voci locale, gândurile lor fiind ascultate pe întreg cuprinsul Ungariei (referindu-ne aici bineînțeles la slovaci).

Comitatele Bekes și Cenad au cunoscut un mare avânt economic, cultural, precum și demografic pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Ocupația majorității oamenilor din zonă era agricultura (80-90%), unele localități fiind locuite de etnici slovaci, aceștia fiind majoritari în mai multe localități.² Pătura cea mai bogată a acestor comunități era formată din mari proprietari de terenuri, aceștia fiind mult mai numeroși în zona Ținuturilor de Jos decât în zona Slovaciei.³

¹ O. Štefanko, P. Husarik, *Viac ako dve storočia slovenskej školy v Nadlaku*, Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2006, p. 27.

² M. Kmet, *Historiografia Dolnozemskech Slovakov v 19. Storoci*, Vyd. Vyskumny ustav Slovakov v Madarsku, Bekesska Caba, 2010, p. 18

³ *Ibidem*.

Romanoslavica LI, nr.4

Conform lui Elan Fenyes (*Magyarország Statistika*, 1842), în anul 1840 în comitatul Bekeş trăia un număr însemnat de slovaci, alături de alte etnii precum maghiarii, germanii, românii, sârbii, iar într-un număr mai mic țigani, rutenii, armenii, grecii și evreii.¹ Slovaci în număr de 45.202 reprezentau 29,5 % din totalul populației comitatului, evoluția lor fiind ascendentă până în primele decenii ale secolului XX. Recensământul din anul 1880 confirmă acest trend ascendent, numărul slovacilor din comitatul Bekeş fiind de 56 176, iar în anul 1900 slovaci atingând cifra de 64.467 (date oficiale recensământ).² La finele secolului al XIX-lea trăiau în comitatele Bekes și Cenad peste 83.000 de slovaci (date bisericesti).³ Localitățile cu populație majoritar slovacă sunt prezentate în tabelul de mai jos. Pe lângă acestea mai existau și alte localități în care însă ponderea slovacilor era mult mai scăzută.

Această regiune a avut un rol foarte important până după terminarea Primului Război Mondial, deoarece slovaci din aceste două comitate doreau ca în această zonă să se înființeze un **județ wilsonian**, în care slovaci cvasimajoritari să își câștige statutul de zonă autonomă. Unii intelectuali slovaci din zonă au militat până și pentru alipirea acestei zone la România Mare, deziderat care nu a putut fi însă împlinit, deoarece, după trasarea graniței de vest a României, doar Nădlacul a ajuns sub administrație românească.

Tabelul 1. Procentul de etnici slovaci din totalul populației⁴

Localitatea	1880	1920
Albert	96,3 % (din 886 loc.)	94,8 % (din 1 377 loc.)
Ambróza	77 % (din 866 loc.)	92 % (din 1 063 loc.)
Békešská Čaba	77,7 % (din 32 616 loc.)	52,9 % (din 46 633 loc.)
Gerla	49,3 % (din 701 loc.)	-----
Nadlak	52 % (din 10 765 loc.)	59,6 % (din 14 021 loc.)

¹ Numeroase familii evreiești din ținutul Bekeş au sosit din județele-comitatele Orava, Nitra, Trencin. Cunoașterea limbii slovace le-a permis să se integreze foarte ușor într-un mediu în care această limbă era folosită. Alți coloniști evrei proveneau din zona orașului Mukacevo, precum și de la sud din Peninsula Balcanică (I. Benedek, *Komlóška Tóra*, Békéscsaba: Tevan, 2003, p. 5).

² J. Svetoň, *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*, Bratislava: VSZS, 1942, p. 106.

³ J. Siracky și col., *Slováci vo svete 1*, Martin: MS, 1980, p. 61.

⁴ Sveton, *op.cit.*, p. 108

Pitvaroš	92 % (din 2 351 loc.)	90,7 % (din 3 091 loc.)
Sarvaš	61,8 % (din 22 504 loc.)	40,7 % (din 25 224 loc.)
Slovenský Bánhedeš	66,7 % (din 2 255 loc.)	59,6 % (din 5 245 loc.)
Slovenský Komlós	90,4 % (din 8 416 loc.)	86,4 % (din 10 420 loc.)
Végedháza	28,2 % (din 687 loc.)	8,3 % (din 1 677 loc.)

2. Evoluția etnică și religioasă a Nădlacului

Recensământul din anul 1850 creează imaginea unei comunități care s-a înrădăcinat foarte bine în mediul cosmopolit nădlăcan, reușind să ajungă la suma de 4.877 de etnici slovaci. Această evoluție pozitivă denotă stabilitate economică, precum și o evidentă creștere a nivelului de trai al membrilor comunității, care a dus la creșterea numărului de etnici slovaci. Acest lucru a fost posibil într-o perioadă foarte scurtă de timp, fapt care anunța o continuare a acestui trend pozitiv, existent evident la nivelul întregului Imperiu.

Tabelul 2. Structura etnică și confesională la recensământul din 1850¹

POPULAȚIA	Număr	Procente
Numărul total al locuitorilor era de	9.353	100%
Populația română era de	3.390	36,24%
din care:		
neuniți (ortodocși)	2.909	85,81%
uniți (greco-catolici)	481	14,19%
Slovaci	4.877	52,14%
din care: luterani	4.733	97,04%
Sârbi	221	2,31%
Maghiari	471	5,03%
Germani	58	0,62%

¹ D. Zajac, L. Haan, *Dejepis stareho a noveho Nadlaku*, Vydavatelstvo Ivana Krasku, Nadlak, 1998, pp 16-17.

Romanoslavica LI, nr.4

Greci	10	0,10%
Bulgari	4	0,04%
Țigani	119	1,27%
Evrei	203	2,17%

Evoluția demografică a comunității slovace a fost una pozitivă, după cum am amintit mai sus. Privind doar datele recensământului din anul 1850, și comparându-l cu cel din anul 1912, ne putem da seama că populația luterană din Nădlac a crescut cu aproximativ 3000 de persoane.

O altă caracteristică importantă este faptul că slovacii din Nădlac erau de religie luterană într-o majoritate covârșitoare –aproximativ 98 % . Acest lucru a fost benefic evoluției comunității, deoarece mariajele exogene erau încă o raritate la acea oră, chiar dacă vorbim de membrii aceleiași etnii. Tabelele schițate de către Ivan Bujna în cartea sa, *Strucny Nastin dejin cirkve evanielicke A.V. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912* (Scurta schiță istorică a confesiunii evanghelice din Nădlac între 1853 și 1912), sunt edificatoare în ceea ce privește această problemă.

Tabelul 3. Structura confesională în anul 1912¹

POPULAȚIA DUPĂ RELIGIE	Număr	Procente
Luterani	7.463	53,14
Ortodocși	3.807	27,1
Romano-catolici	1.257	8,95
Greco-catolici	1.066	7,59
Izraeliți	254	1,8
Calvini	142	1,01
Bapțiști	29	0,2
Unitarieni	25	0,17

¹ I. Bujna, *Strucny nastin dejin cirkve A. V. Evanjelickej v nadlaku od R. 1852 do r. 1912*, Nadlak, Vydavatelstvo Ivana Krasku, 2000, p. 94.

Structura etnică a Nădlacului a fost una foarte diversificată. În cadrul comunității din Nădlac se evidențiază două etnii majore care împreună totalizau aproximativ 85% din întregul comunității. Aceste două etnii erau evident cea slovacă și cea română, în ordinea lor procentuală.

Tabelul 4. Structura etnică în anul 1912¹

POPULAȚIA DUPĂ ETNIE	Număr	Procente
Slovaci	7.651	54,48
Români	4.330	30,83
Maghiari	1.439	10,24
Sârbi	251	1,78
Germani	150	1,06
Țigani	110	0,78
Maloruși (Ruteni)	106	0,75
Ceho-Moravi	2	0,01
Flamanzi	2	0,01
Bulgari	1	0,007
Polonezi	1	0,007

Ponderea pe care o aveau etnicii maghiari în rândul comunității nu este de asemenea neglijabilă, având în vedere că Nădlacul se afla în comitatul Cenadului, o zonă populată de un număr mare de etnici maghiari. De asemenea, în rândul populației slovace, și nu numai, exista un trend de maghiarizare neforțată, care pe termen mediu și lung putea să aibă repercusiuni puternice asupra celorlalte etnii. Astfel balanța etnică ar fi putut să fie modificată în timp, Așa cum s-a întâmplat în localitățile vecine cu populație slovacă, care însă au rămas pe teritoriul Ungariei după trasarea definitivă a graniței de vest, în anul 1922.

Slovacii nădlăcani au reușit un salt demografic greu de explicat, dacă e să luăm în calcul și faptul că între datele bisericești și cele oficiale, în anul 1912, există

¹ *Ibidem.* p.97.

diferențe destul de mari. Statisticile bisericesti dau un alt număr decât cele oficiale, în ceea ce privește numărul enoriașilor luterani (8.605). Această diferență poate fi explicată în două feluri. Prima explicație ar fi *puternica mobilitate a slovacilor nădlăcani care emigrează, respectiv se mută în alte localități*.¹ O a doua explicație pe care o găsim în literatura vremii ar fi faptul că autoritățile maghiare perseverând cu politica lor asimilaționistă, au dorit să modifice datele demografice pe teritoriul Ungariei în favoarea etniei maghiare (vezi Scotus Viator, *Narodnostna otazka*).

Evoluția demografică ascendentă care a avut-o Nădlacul, a adus cu ea și beneficii de ordin economico-administrativ. În anul 1912 la Nădlac funcționau: Judecătoria crăiască, notar public, jandarmerie, poștă, telegraf și telefon, gară, 3 mori, o fabrică pentru prelucrare a inului și a cănepei, 6 instituții bancare etc.²

Nădlacul a înflorit până în anul 1918, evoluția sa fiind însă stopată de către diferiți factori de ordin politic ori geografic. Importanța acestui oraș putea să crească în cazul în care nu ar fi fost situat la granița de țări. Până și elementul demografic a avut de suferit datorită acestei poziționări, la ora actuală existând două Nădlacuri, cel de pe teritoriul României, și Nagylak-ul unguresc.

Recensământul din anul 2002 a scos în evidență un trend existent de ceva timp. Populația de etnie slovacă a Nădlacului s-a micșorat în ultima decadă, această tendință fiind una constantă și progresivă în același timp.³ La ora actuală, populația totală a Nădlacului numără 8144 de suflete. Etniile dominante au rămas aceleași (etnia slovacă și cea română). Slovaci, în număr de 3844, dețin o majoritate fragilă, în timp ce românii, în număr de 3696, păstrează în linii mari aceleași proporții de până acum.⁴

În ceea ce privește structura religioasă a Nădlacului la data recensământului din anul 2002, putem spune că există diferențe majore față de recensământul din anul 1912, dacă e să ne raportăm la etniile existente în Nădlac în ambele perioade.

Ortodocșii, în număr de 3275, reprezintă cea mai numeroasă parohie din Nădlac. Aceștia sunt urmați de către evanghelici, în număr de 2838. A treia cea mai numeroasă parohie nădlăcană este cea romano-catolică, contabilizând un număr total de 1146 de enoriași.⁵

¹ *Ibidem*.

² Pădureanu, Bolovan, *op. cit.*, p. 281

³ Recensământ 2002, <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=82>

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Urmărind evoluția demografică, precum și cea religioasă, putem să tragem niște concluzii cu privire la evoluția per ansamblu a Nădlacului, precum și la evoluția particulară a slovacilor nădlăcani. Românii, în marea lor majoritate, s-au declarat ortodocși (doar o mică parte a acestora declarându-se greco-catolici ori neo-protestanți). În cazul slovacilor problema trebuie privită dintr-o cu totul altă perspectivă, deoarece după cum voi prezenta mai jos, acest grup etnic a trecut prin diferite momente, care au marcat evoluția acestui grup de-a lungul ultimilor șaptezeci de ani.

Majoritatea slovacilor se declară evanghelici, fiind urmași de către romano-catolici. Bisericele neo-protestante (penticostală 316 la număr/ baptistă 96 la număr) au reușit să atragă foarte mulți slovaci, acestea reușind să-și creeze niște congregații destul de puternice, ale căror trend este ascendent.

Evoluția, sau mai degrabă involuția demografică a Nădlacului poate fi pusă și pe seama exodului unei mari părți a slovacilor în perioada 1945-1949. Această problemă, coroborată cu granițele care mărginesc orașul, fie ele naturale ori antropice, au dus la involuția acestei urbe, până la „revigorarea” ei economică din anii 60, și mai apoi deschiderea graniței de vest în anii 80 (Micul trafic).

3. Repatrierea slovacilor din Nădlac în perioada 1945-1949

Programul de repatriere a slovacilor din Ținuturile de Jos s-a axat, în primă fază, doar asupra slovacilor din Ungaria. Acest fapt s-a datorat atât mărimii comunității slovace din Ungaria (aproximativ 500.000), cât și faptului că între cele două țări putea exista un schimb de populații, sudul Slovaciei fiind populat de către maghiari.

În cazul României o astfel de reciprocitate era imposibilă. Regiunea Transcarpatică a devenit parte integrantă a U.R.S.S.¹

Un moment important în viața comunității slovace din România, în general, și al comunității slovace din Nădlac, în particular a fost mai sus amintita reemigrare a etnicilor slovaci în Cehoslovacia, în perioada anilor 1946-1949.

¹ P. Husarik, *Dejny a tradicie slovakov v Rumunsku* Druha kniha Vydavatelstvo, pp.107-108.

Deși la început s-a marșat pe un procent mai mare de emigranți, acest proces a decimat comunitatea slovacă din România, punându-și o amprentă puternică asupra evoluției sale.¹

Programul de repatriere a slovacilor (cunoscut și sub denumirea de *Mat' volá*), a devenit foarte popular în rândul comunităților slovace din România datorită lobby-ului de care s-a bucurat din partea preoțimii și a învățătorilor. Aceștia erau, majoritatea, originari din Slovacia, și, de aceea, susțineau fervent acest proiect. Tot în aceeași perioadă, autoritățile cehoslovace au „evacuat” populația germană din regiunea Sudetă. Prin acest demers această regiune a rămas depopulată.² Acest program urmărea rezolvarea acestei probleme, și anume repopularea zonelor care au fost evacuate, precum și demaghiarizarea sudului Slovaciei.

Procesul de reemigrare s-a făcut simțit în toate localitățile locuite de slovaci în România. Doar în Nădlac s-au înscris treptat 3773 de slovaci.³ Prin acest demers a fost practic strangulată o viitoare evoluție a comunității slovace din Nădlac. Înjumătățirea populației slovace din Nădlac a avut un dublu efect. În primul rând, a avut de suferit orașul în sine, din punct de vedere economic, social ori cultural. În al doilea rând, mozaicul etnic existent de un secol și jumătate a fost puternic alterat prin exodul masiv al slovacilor și stabilirea unor alți etnici în locul acestora.

Programul de repatriere a slovacilor, paradoxal, a dus la pierderea identității slovace în rândul repatriaților. Acest lucru s-a datorat odată faptului că aceștia au fost cantonați în regiuni neslovace ale fostei Cehoslovacii. În al doilea rând, slovacii nădlăcani nu au fost strămutați ca o comunitate compactă, ci individual, în diferite zone ale federației, astfel încât *astăzi nu mai putem vorbi de existența unor oaze de etnici slovaci, proveniți din România, stabiliți în zona de graniță ceho-germană*.⁴

Fenomenul emigraționist a cunoscut un nou avânt odată cu prăbușirea regimului Ceaușescu. Unii nădlăcani, la fel ca mulți alți cetățeni ai României, au ales calea occidentului. Etnicii slovaci care au dorit să încerce viața într-o nouă țară, în marea lor majoritate au ales Slovacia. Cehia a fost și este în continuare și ea o destinație interesantă pentru slovacii nădlăcani. Migrația de după anul 1990 s-a datorat (procesul continuă) în primul rând factorului economic. Slovacia este o țară mai dezvoltată din punct de vedere economic decât România. Un al doilea factor

¹ http://www.antiskola.eu/beszamolo_beszamolok_puskak/index.php?page=show_detail&come_from=&id=20946&cast=1 accesat la data de 24. 4. 2010

² Husarik, *op.cit.*, p. 108.

³ *Ibidem*, p. 109.

⁴ Stefanko, *200 rokov zivota Slovakov v Nadlaku*, p. 79.

foarte important este programul național de burse universitare oferit de către statul slovac etnicilor slovaci din diaspora. Prin intermediul acestui program mulți absolvenți ai liceului din Nădlac au ales să studieze în Slovacia. Marea lor majoritate au decis să rămână după absolvire definitiv în Slovacia.

Toți acești factori enumerați mai sus, de importanță mai mică ori mai mare, confirmă panta demografică descendentă pe care alunecă comunitatea slovacă din Nădlac. Acest declin este unul firesc, având în vedere sporul demografic negativ al României în ultimii 25 de ani, precum și particularitățile comunității slovace, care accentuează și mai mult problema micii comunități etnice.

Bibliografie

- Bujna, I., *Strucny nastin dejin cirkve A. V. Evanjelickej v nadlaku od R. 1852 do r. 1912*, Nadlak, Vydavatelstvo Ivana Krasku, 2000
- Husarik, P., *Dejny a tradicie slovakov v Rumunsku*, Druha kniha, Vydavatelstvo Ivan Krasko
- Kmet M., *Historiografia Dolnozemske Slovakov v 19. Storoči*, Vyd. Vyskumny ustav Slovakov v Madarsku, Bekesska Caba, 2010
- Pădureanu, C., Bolovan, I., *Căsătorii mixte în Transilvania Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2005
- Siracky, J. a kol., *Slováci vo svete 1*, Martin: MS, 1980
- Štefanko, O., *200 rokov života Slovakov v Nadlaku* Vydavatelstvo Ivan Krasko, Nădlac, 2003
- Štefanko, O., *Viac ako dve storočia slovenskej školy v Nadlaku*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2006
- Sveton, J., *Slovaci v Europskom zahraničí (Slováci v diaspora europeană)*, Slovenska Akademia, Bratislava, 1943
- Sveton, J., *Slováci v Madarsku. Príspevky k otázke štatistickej madarizácie*, Bratislava: VSZS, 1942
- Zajac D., Haan L., *Dejepis stareho a noveho Nadlaku*, Vydavatelstvo Ivana Krasku, Nadlak, 1998
- Recensamant 2002, <http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=82>
- http://www.antiskola.eu/beszamolo_beszamolok_puskak/index.php?page=show_detail&com_e_from=&id=20946&cast=1 accesat la data de 24. 4. 2010